

SAVAŞAN DEVLETLERİN TARİHÇİLERİNİN GÖZÜYLE

100. YILINDA

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

"THROUGH THE EYES OF

THE WARRING COUNTRIES HISTORIANS"

THE FIRST WORLD WAR CENTENARY

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

12-15 Kasım 2014

1. CİLT

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

© 2018 Akdeniz Üniversitesi Yayınları

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Akdeniz Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tümü ya da bölümü/böümleri Akdeniz Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

© Cophyright 2018 by Akdeniz University.

All right reserved. No part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronic, optical, mechanical or other means without the written permission of Akdeniz University.

e-ISBN:

978-605-4483-47-1

Yayın yılı: 2018

YAYINA HAZIRLAYAN:

Mustafa SERİN

KAPAK TASARIMI:

İsa KALKAN

HİLLE İSYANLARINDA İNGİLİZLERİN ROLÜ

Kadir KASALAK*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa devletleri arasında; dönemin şartları ve coğrafi uzaklık nedenleriyle geç ilişki kurduğu devletlerden birisi İngiltere'dir. Bu ilişkinin 16. Yy. da başladığı pek çok araştırmacı tarafından da kabul edilen bir husustur. Resmi olarak 1580 yılında dönemin Osmanlı Hükümdarı III. Murat'la İngiltere Kraliçesi Elizabeth arasında imzalanan bir ticaret antlaşması bu ilişkilerin başlangıcı kabul edilmektedir.¹ Aynı zamanda İngilizlerin Hindistan'ı ele geçirmesiyle 1557'de de bu ilişkileri başlatanlar mevcuttur.² Bu antlaşma ile İngiltere, dönemin güçlü Osmanlı Devleti'nin İspanya'ya karşı desteğini sağlamak ve Osmanlı'nın dostluğu ile güvenini kazanmak istemiştir.

16-18. yy'lerde Osmanlılar ile İngilizler arasındaki ilişkiler çok yakın ve doğrudan pek fazla olmamıştır. 19. ve 20. yy'lerde durum tamamen tersine dönmüştür. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında pek çok etken mevcuttur. Sanayileşme, bilim ve teknolojilerdeki gelişmeler, yeni ve milli, güçlü devlet-

---

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kadirkasalak@sdu.edu.tr

¹ Durdu Mehmet Burak, *Türk-İngiliz İlişkileri Birinci Dünya Savaşında (1914-1918)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 6-7. Elif Uyar, *Türk İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007, s. 5.

² Burak, a.g.e., s.7. Ayrıca Bakınız: Faruk Bal, XVI. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İktisadi İlişkileri: "Akdeniz'de Rekabet", *Öneri C. 9 S. 36*, Temmuz 2011, s. 202-211, <http://e-dergi.marmara.edu.tr/maruoneri/article/view/1012000278>.

lerin ortaya çıkması, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, coğrafi keşifler ve ticaret yollarının değişmesi vd. gibi. Bunların yanında İngiltere ve Fransa başta olmak üzere sömürgeci devletlerin güçlenmesi önemli faktörlerdir. Rusların sıcak denizlere inme politikası ve 19. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan güçlü Almanya, Osmanlı-İngiliz yaklaşmasının temel nedenlerindendir. Bunlara petrol yataklarının kullanımı, Süveyş kanalını kullanma, yeni sömürgeci elde etme çabaları da Osmanlı-İngiliz-İlişkilerinin artmasını sağlayan³ diğer önemli etkenlerindendir. Berlin Antlaşması'na kadar İngilizlerin Osmanlıya karşı "Hasta adamı ayakta tutma" politikası; bu tarihten sonra ise "hasta adamı öldürüp mirasından büyük pay kapma" düşüncesine dönüşmüştür. Bu düşüncenin içerisinde Müslüman-Hristiyan çatışması ya da dini fanatizmin önemli rol oynadığı⁴ hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

İngilizler, 19 yy.'ın son çeyreğine kadar sürdürdükleri "Osmanlı Devleti'nin mülki tamamiyetini koruma" politikasından⁵ vazgeçerek, Osmanlıyı parçalama ve parçadan büyük pay kapma yarışına girmesinin nedenlerini (Aynı zamanda bu nedenler, İngilizlerin Ortadoğu politikasını değiştirme nedenleri diyebiliriz.) şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

- a) Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesi,
- b) Mehmet Ali Paşa ile Fransa ilişkilerinde Fransa'nın Doğu Akdeniz'de nüfuz elde etmesi,
- c) 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Fransa'nın Müslümanlar üzerinde ve Doğu Akdeniz'de etkinliği arttığı ve bu düşüncenin İngiliz Dış Politikasında hâkim olması,
- d) Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra Bab-ı Ali'nin Mısır da ve Doğu Akdeniz'de Fransa'nın egemenliğinin süreceği endişesi,
- e) İngilizlerin, Irak'ta petrol yataklarını tespiti ile bölgeye sahip olma düşüncesi,
- f) 1877-1878 Osmanlı-Rus harbiyle Rusya'nın büyük oranda Balkanlara

³ Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlıyı Yok Etme Siyaseti Musul-Kerkük-Mısır-Arabistan*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008, s.31.

⁴ Süleyman Kocabaş, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, Vatan Yayınları, Kayseri 2003, s. 21.

⁵ Kadir Kasalak, *Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 39, 100-102.

inmesi ve boğazlara yaklaşması,

g) Güçlü bir Alman ve İtalyan birliğinin kurulması,

h) Sanayileşme yarışıyla, sömürge kapma yarışına giren o dönemin güçlü devletleri ve Akdeniz'e inmek isteyen Rusya arasındaki, yarı sömürge haline gelen Osmanlı Devleti'nden⁶ büyük pay kapma düşüncesi,

1878 Berlin Antlaşması sonrası politikasını değiştiren Gladstone liderliğindeki İngiltere, Nisan 1881'de Fransa'nın Tunus'u işgal etmesine destek verirken; 24 Mayıs 1881'de Osmanlı Devleti'yle büyük devletler-arasında yapılan antlaşmayla Teselya'nın Yunanistan'da kalmasına da destek vermiştir. Makedonya meselesinde ve Girit olaylarında İngilizlerin II. Abdülhamid'in de belirttiği gibi rolleri büyüktür⁷. Bundan sonra ise, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin açıkça bozulmaya başladığı bu politikalardan anlaşılmaktadır.⁸

İngilizlerin, 19.yy sonları ve 20.yy başları Yakındoğu politikasının temelini; Fransız ve Ruslar ile özellikle sanayileşerek güçlenen ve Osmanlı ile çok yakın ilişkilere giren Almanlarla rekabet, petrol yataklarını ele geçirme, Uzakdoğu'ya giden yolları ve Doğu Akdeniz'de egemen olma şeklinde ifade etmek mümkündür. İngilizlerin Mezopotamya petrollerine ilgisi her zaman söz konusu olmuştur. W. Churchill'in bölgeye görevlendirdiği heyetin hazırladığı bir raporda; "Mezopotamya ve İran'daki petrol yataklarının İngiliz donanması için bir yakıt kaynağı olduğunu" belirtmesi bunun en açık örneğidir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte İngilizlerin Irak ve Filistin bölgesini işgal etmek istemesi yıllardır bu bölgede gösterdiği

⁶ Kadir Kasalak, "Sömürgecilik ve Osmanlı'nın Devleti'nin Son Yılları", Askerî Tarih Bülteni, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ağustos 1992, Sayı:33, s. 70-74.

⁷ Zekeriya Türkmen, "Makedonya Meselesinin Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S:61, Ağustos 1989, s. 90. Bkz: Halil Halid, a.g.e., s.31. Fahir Armaoğlu, 19. yy. Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara 2003, s. 560-563. Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2001) İstanbul 2008, s. 440-442. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C I, Ks I, Ankara 1991, s. 139-141. Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul 1974, s. 35.

⁸ Önder Kocatürk, Osmanlı-İngiliz İlişkileri'nin Dönüm Noktası (1911-1914) İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler Birinci Cilt(1911-1912), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s. 27.

faaliyetlerin bir tezahürüdür. İngilizlerin amaçlarının ne olduğu açık bir biçimde ortadadır.⁹

İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve Hindistan'a giden yollar üzerindeki bazı bölgeleri, öncelikle Irak ve Filistin bölgesini ele geçirme düşüncesi I. Dünya Savaşına girmeden planları arasındaydı. Bu nedenle 3 Kasım'da Kuveyt'i himayesine aldığını ilan ederken, 6 Kasım 1914'te de özel bir İngiliz-Hint askeri kuvvetini Kuveyt'in güney limanı Fao'ya çıkarmıştı.¹⁰ Bunun yanı sıra; 5 Kasım'da da Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etmiş, bir buçuk ay sonra 18-19 Aralık 1914'de Mısır üzerinde himaye kurduğunu açıklamıştır.¹¹ İngilizlerin, "Ortadoğu" politikasının amacının, Osmanlıyı parçalama ve Ortadoğu'da hâkim bir devlet olarak güneş batmayan imparatorluğunu sürdürmek istediği açıktır.

Hille İsyanları ve İngilizlerin Rolü

İngiltere, 1915-1916 ile 1917 yıllarında Arap Yarımadası, Irak, Filistin, Hicaz ve Yemen bölgesinde I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yönetimine karşı Arapları çeşitli vaatler ve olaylarla ayaklandırmıştır. Bu ayaklanmaları çeşitli şekillerde desteklemiş, bazı örgütlenme ve propaganda faaliyetleri ile Arapları Osmanlı Devleti aleyhine kandırarak kıskırtmıştır. Bu faaliyetlerinden birçoğuna değinmek gerekirse; 30 Nisan 1915'de Yemen'in Sabya toprakları şeyhi Şeyh Seyyidle, 26 Aralık'ta Suudi Şeyhi İbn-i Suud ile 3 Kasım 1916'da Katar şeyhi ile anlaşmalar yapmıştır. Osmanlı Sultanı V. Mehmet Reşat'ın 23 Kasım 1914'de ilan ettiği "Cihad-ı Ekber" ilanı da İngiltere'nin Araplar üzerindeki çalışmasıyla etkisiz kalmıştır. Arapları Osmanlı Devleti ve Cihad-ı Ekber aleyhine kıskırtan İngiliz casusu Albay Lawrence, "güya Hüseyin'e göre saldırgan savaşlar cihad olmazmış, bundan başka Osmanlı Devleti dinsel savaşı bir Hristiyan bağlaşıkla (Almanya) birlikte yaptığı için cihad ilanı saçma imiş" diyor.¹²

İngiltere, Osmanlı Devleti'ni içeriden parçalamak amacıyla gerek Hindistan'daki Müslümanlar ve gerekse Arap toplumuyla ilgili Osmanlı Devleti aleyhine yoğun propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. 1915-1916

⁹ Kadir Kasalak, "Sömürgecilik ve Osmanlı'nın Devleti'nin Son Yılları", a.g.e., s.70-74.

¹⁰ William R. Polk, Irak'ı anlamak, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s.75. Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara 1978, s. 28.

¹¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 38.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, C. II, Ks.1, Ankara 1983, s. 330.

yıllarında ve daha sonraları bu propagandalardan istediği sonuçları almıştır. Nitekim 4 Haziran 1915’de Cidde açıklarına gelen bir İngiliz kruvazörü tarafından dağıtılan beyannamede özetle şöyle deniyordu: “İngiltere, Almanya’ya karşı savaşa ancak küçük Belçika’ya yapılan ani saldırı yüzünden girdi. Almanya düştüğü güç durumdan kendini kurtarmak için Türk hükümetini aldattı, bolca verdiği para ve aldatıcı vaatlerle muradına erdi. Cihad emrini ortaya attılar zira idaremizde milyonlarca Müslüman var; bunların yüz binlercesi ordumuzdadır. Almanya’nın istediği bunları hep aleyhimize çevirmektir. Dolayısıyla kalbi Akide-i İslamiye ile dolu olan her gerçek Müslim kendi imanını hiçe sayarak veya bayrağını hükümeti elinde bazice edip Almanların menfaatleri uğrunda kendisini kurban etmeye tenezzül etmeyeceği şüphesizdir. İngiliz, Fransız ve Rus uyruğu olan Müslümanlarla, Türkiye’nin aydın tabakası kâmilen Türkiye’nin tuttuğu bu kötü yolun aleyhindedir.”¹³

Hille (veya el Hilla) isyanları denmesinin nedeni; Bağdat’ın güney batısında Hille şehrinde çıkmasından dolayı Hille isyanları adı verilmiştir. Bildirimizin konusu olan, 1915 ve 1916 yıllarında çıkan isyanların çeşitli nedenleri vardır. Kısaca bu nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. İslam dinine mensup olmakla birlikte, tarih boyunca süre gelen Sünni ve Şii mezhep mensuplarının çeşitli kışkırtma, menfaat, hoşgörüsüz-
lüklerinden dolayı ortaya çıkan sürtüşmeler.

b. İngilizlerin Osmanlı Devleti’ni zayıf düşürecek gailer çıkarma gayretleri. Bu konuda İngilizlerin meşhur casuslarından Lawrence’in yazdıkları somut bir delil niteliğindedir. Lawrence şöyle diyor: “savaşı kazanmak için değil; Irak’ın pirinç tarlaları, Irak’ın mısır tarlaları ve petrolü bizim olsun diye. Bunu elde etmek için düşmanlarımızı (Türkiye dâhil) mağlup etmemiz kâfi idi. General Allenby’nin kabiliyeti sayesinde 400’den az İngiliz askerinin kaybıyla bu zafer sağlandı. Çünkü insan kuvveti olarak Türklerin idaresi altındaki Arapları da bu işte kullanmaya muvaffak olmuştuk. 30 savaşın hiçbirinde İngiliz kanı dökülmemiş olmasından iftihar duyuyorum. Çünkü İngiltere idaresindeki bütün illerin toplamı bile bir tek İngiliz’in hayatına değmezdi.”¹⁴

¹³ A.g.e., s. 339-340.

¹⁴ Ali Kemal Meram, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969, s. VIII.

c. Birinci Dünya Savaşı sırasında yine İngilizler, Arap asıllı halkı kışkırtarak 6. orduyu meşgul etmiş ve böylece cepheye tahsis edilecek kuvvetleri azaltma düşüncesiyle İngilizler yalan haberler yaymış, bunun için Arap kadın ve kızlarını bile kullanmışlardır. Abbasi sülalesinden Arap ileri gelenlerini istiklal vaadiyle kandırıp silahlandırmışlardır.¹⁵ Büyük Arap İsyanı diye bahsedilen Hüseyin İbn-i Ali (Mekke Şerifi veya Şerif Hüseyin) isyanı da bunlardan biridir.

d. Bölgenin İstanbul'a uzak olması sebebiyle gerekli otoritenin sağlanamaması ve bölge halkının Müslüman olmasından dolayı halka duyulan güven.¹⁶

e. I. Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde bazı idari hatalar yapılmıştır. Bölgedeki 6.Ordu komutanı Halil Paşa'nın çok sert tedbirler alarak halkı korkutması ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan Süleyman Askeri'nin bölgedeki faaliyetleri buna örnek gösterilebilir.¹⁷

f. İttihat ve Terakki yönetiminin bölge ile ilgili almış olduğu yanlış kararların, dış devletlere karşı yönetimin zayıf hale gelmesine neden olması. Örneğin, II. Abdülhamid'in kişisel mülküne çevirdiği¹⁸ Musul petrol bölgesinin hazineye iade edilmesi. Daha önce hassasiyetle uygulanan II. Abdülhamid döneminin denge politikası yerine, İttihat ve Terakki yönetiminin, Almanya'ya daha fazla yaklaşması.

Birinci Hille İsyanı 26 Ağustos 1915 günü; Hille'de toplanan asker kaçaklarının devlet görevli memurları tarafından halktan istenmesi sonucunda kaçakları vermeyen bir grup Arap tarafından başlatılmıştır. İsyanı bastırmak üzere, 27 Ağustos'ta Fırat Müfrezesi komutanı süvari kuvvetleriyle Kefil 'den Hille'ye gelmiştir. Hille eşrafının sükûneti kabul etmesine karşılık isyancılar silah kullanınca ordu birlikleriyle çarpışmalar başlamıştır. Özellikle 27 ve 28 Ağustos'ta ki çarpışmalar neticesinde pek çok can kaybı olmuş ancak hükümet kuvvetlerinin kararlı tutumları neticesinde 29 Ağustos günü Hille'de sükûnet sağlanmış, halk dükkânlarını açmış, normal hayata dönmüştür. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra Irak ve havalisi genel komutanlığının

¹⁵ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası* (Türkçesi; Nuran Ülker), Sander Yayınları, İstanbul 1975, s. 49-58. Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çeviren: Tansel Demirel), Arba Yayınları, İstanbul 1993, s. 116-122.

¹⁶ Mansfield, a.g.e., s.32-47.

¹⁷ Stoddard, a.g.e., s. 101-109.

¹⁸ Hikmet Ulugbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995, s. 17.

Başkomutanlık Vekâletine sunduğu zayıat raporunda şu hususlara yer verilmiştir: “Fırat Müfrezesi 17 er şehit, 2 subay 18 er yaralı, 7 kayıp tümü 44 kişidir. 9 er ’de güneş çarpmasından öldüler. Asilerin zayıatı 250 kişiyi aşmaktadır. Devlete karşı ayaklanmanın şiddetli ve ani darbesini gören çevre halkı artık itaat ve sükûnet göstermektedir.”¹⁹

Bu ayaklanma üzerine açılan incelemeler sonucunda elde edilen bilgilerde; Necef, Kerbela, Hille Ayaklanmalarının merkezi Bağdat’ta bulunan bir komitenin buralardaki kolları tarafından tertip ve idare olunduğu, gerek komitenin, gerek İngilizlerin hilafet vaadiyle Şii’leri Türk yönetime karşı kıskırttıkları ve bölgede kurdukları casusluk şebekeleri ile yoğun bir çalışma gösterdikleri aşiretlerde dâhil bütün halkı elde ettikleri anlaşılıyordu.²⁰ İsyân hareketiyle ilgili diğer önemli bir delilde Genelkurmay yayınında, arşiv belgesine dayanarak yapılan konu ile ilgili değerlendirmede şu hususlara yer verilmektedir: “Yakalanan asilerin elinde bulunan silahların büyük bir kısmının İngiliz mavzeri olması, ayaklanmanın yalnız mezhep kavgası veya yağma isteğinden çıkmadığını, bu hususun sağlanabilmesi için İngiliz hükümetince teşvik edildiğini göstermektedir.”²¹ Bu bilgilerin ışığında Birinci Hille isyanında ve bölgedeki isyanlarda İngilizlerin rolü açıkça anlaşılmaktadır.

Birinci Hille İsyânı’nın üzerinden bir yıl geçtikten sonra Hille’de 10 Eylül 1916’da iki kişi arasında çıkan kavga bahane edilerek Hille halkı arasında çatışmalar çıkmış bu olay geçici olarak yatıştırılmıştır. 23 Ekim 1916 sabahı Kerbela’da aşiretler arasında sokak çarpışmaları başlamış bu çarpışmalar kısa süre sonra yatışmıştır.²² Asıl İkinci Hille İsyânı 31 Ekim 1916’da çıkmıştır. Hille Hapishanesi’nde tutuklu iki kişinin Divaniye’de (Hille’ye yakın büyük bir kent) mahkeme edilmek üzere sevk edilmesinin duyulmasıyla isyan patlak vermiştir. Tutukluların buradan Bağdat’a gönderilip idam edilecekleri söylentisinin ortaya atılması ve yaygınlaşması üzerine harekete geçen akraba ve aşiret mensupları yakınlarını kurtarmak için topladıkları binlerce kişilik taraftarlarıyla; Hükümet Konağı’na ve askeri

¹⁹ ATASE Arşivi, Klasör: 36-44, Dosya: H-43, Fihrist: 1-10.

²⁰ Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak- İran Cephesi 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s. 352.

²¹ Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak- İran Cephesi 1914-1918, 3’üncü Cilt 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 69.

²² ATASE Arşivi, Klasör: 36-44, Dosya: H-43, Fihrist: 1-24.

kışlaya saldırarak kapı ve pencerelerini kırmış yakaladıkları subay ve erleri dövmüş, tüfek tabanca para ve eşyalarını almış direnenleri yaralamış ve hatta öldürmüşlerdi. Hükümet Konağı'ndaki eşyaları ve bütün evrakı yakan asiler telgrafhane ile kışlayı da harabe haline getirerek kaçmışlardır. Hille Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Abdülkadir Hükümet Konağı'na sığınmış asilerin telgrafhaneyi ele geçirmesinden kısa bir süre önce yardım isteyerek durumu üstlerine bildirmiştir.

İkinci Hille İsyanı 11 Kasım'dan 15 Kasım akşamına kadar devam etmiş daha sonra ise olayların yatışması suçluların yargılanması ile ilgili olarak yapılan faaliyetler sonucunda 6. Ordu Komutanı Halil Paşa, 18 Aralık 1916 günü Fırat tümen komutanına verdiği emirle sıkıyönetim uygulamasını kaldırmıştır. Bu emirde; "Hille'deki tedibatı şimdilik yeterli görüyorum. Yalnız isyana bilfiil iştirak edipte firar eden ve hükümet erkânınca fena tanınan insanlarla idam ve sürülenlerin ailelerine mensup kimseler hakkında Divan-ı Harb'de gıyaben bir karar alınması ve isimlerini yerli hükümete ve orduya bildirilmesi ve Divan-ı Harb-i Örfi'nin (sıkıyönetim) kaldırılması uygundur." demektedir.²³ Karşılıklı bölgedeki rapor ve yazışmalar sonucunda; Halil Paşa, Bağdat'tan Dâhiliye Nazırlığına gönderdiği bir yazıyla, "Hille İsyanının bastırılmış olduğunu, bugüne kadar 120 asinin idam edildiğini çarpışmalar sırasında 1500 asinin öldürüldüğünü, asilere ait 1400 evin yıkıldığını, 90 asinin de sürüldüğünü belirtti. Bu nedenle tedibatın 27 Aralık 1916'da sona erdiğini"²⁴ bildirmiştir.

Hille isyanlarında İngilizlerin bu bölgede bulunması sebebiyle de rolleri olduğu açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bunun önemli kanıtlarından birisi de şimdiye kadar İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri bu faaliyetlerle Osmanlı ordusunu içerden çökertmeye yönelik çalışmalarıdır. Bu kargaşa ortamında, Osmanlı yöneticilerinin almış oldukları sert tedbirler deyim yerindeyse; "İngilizlerin ekmeğine yağ sürmüştür". İkinci Hille ayaklanmaları öncesi ile ilgili arşiv belgelerine göre durum değerlendirmesi yapan Atase uzmanlarından Özden Çalhan şu hususlara özellikle dikkati çekmektedir: "Görüldüğü gibi olayların sonu gelmiyordu. Bölgedeki Osmanlı idarecilerinin olumsuz tutumları da, hadiselerin İngiliz istekleri doğrultusunda gelişmelerine adeta yardımcı olmuştu. Gerek Hille kaymakamının idaresizliği ve gerekse aynı zamanda Bağdat valisi olan 6 ıncı Ordu Komutanı Halil Paşanın sert

²³ ATASE Arşivi, Numara: 4-10481, Klasör: 36-50 Dosya: 219, Fihrist: 2-18

²⁴ ATASE Arşivi, Numara:4-10481, Klasör: 36-50, Dosya: 219, Fihrist: 2-52.

tutumu ve “Hille ahalişi, senelerden beri tekalifi milliyeleri (milli yükümlülükleri) ‘ni vermemişti. Hille’ nin işgalini müteakip bir mühlet verilerek bugüne kadar olan tekâlifi milliyeleri’ni nakden ve tamamen alınız. Bundan sonra da icap edenleri Bağdat’a sürünüz.” diyerek zorlama siyasetine yönelmesi, olayların uzamasına ve zaman zaman alevlenmesine ve esasen İngiliz tahriklerinin etkisi altında kalan bazı Arap aşiretlerinin Türklerden kopmalarına neden olmuştu. Nitekim Hille ayaklanması sırasında Tahmaziye’de toplanan kuvvetlerin başlangıçta 3000 olduğu, sonradan da 6000’e çıktığı anlaşılmıştı.”²⁵ Bizde bu değerlendirmeye harfiyen katılıyoruz.

Sonuç

16.yy da Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 19. yy’e kadar genellikle olumlu bir şekilde sürmüştür. Bu süreçte 19. yy’in son çeyreğine kadar iki devlet arasında çoğunlukla dostane ilişkiler biçiminde devam etmiş, Berlin antlaşması sonrası ve İngiliz Başbakanı Gladstone döneminden (çeşitli aralıklarla yaklaşık 1880-1894) itibaren farklılıklar göstermeye başlamıştır. Rusya’nın sıcak denizlere inme politikası (Doğu Akdeniz’de egemen olma ve boğazları ele geçirme) sebebiyle İngilizler gerek Fransa gerek Rusya’ya karşı 1878 Berlin Antlaşması’na kadar ki dönemde Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir. Osmanlı-İngiliz ilişkileri başlangıçta ekonomik ilişkiler şeklinde devam ederken, bu ilişkiler Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ve 1838 Balta Limanı Sözleşmesi’nden sonra sürekli olarak Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslimleri savunma amacıyla ıslahatlar yapılması teklifleriyle siyasal baskı yapılmıştır.

1878 Berlin Antlaşması’ndan sonra politikasını değiştiren İngilizler bu defa Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma değil Osmanlı Devleti’ni parçalama politikaları gütmeye başlamışlardır. Rusya’nın Osmanlı Devletiyle sınırdaş olması, İngilizlerin büyük sömürgelerinin yollarını emniyet altına alma isteği, Doğu Akdeniz’de İngiliz egemenliğinin artmasına da neden olmuştur. Musul ve Kerkük bölgesindeki petrol kaynaklarının yine İngilizler tarafından tespiti, sömürge yarışındaki diğer devletlerle olan çekişmesi Mısır ve Kıbrıs’ın işgaliyle sonlanmıştır. İngilizlerin, özellikle 1880 sonrası Yakındoğu politikasını değiştirerek; II. Abdülhamid’e karşı olan aydınları desteklemesi ve pek çok darbe girişiminde bulunması, özellikle Arapların buldukları bölgelerdeki Arapları da Osmanlı’dan ayırma hareketleri,

²⁵ Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak- İran Cephesi 1914-1918, a.g.e., s. 70.

İngilizlerin Osmanlı Devleti içerisindeki isyan hareketlerinde çok önemli roller oynadığının açık delilleridir. Tarihimizde Şerif Hüseyin İsyanı kadar yer almasa da Hille isyanlarını organize edenlerin ve bölgeyi ele geçirmek amacıyla bölgedeki İngiliz yönetiminin desteklediği açıktır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeyi ele geçirmeye çalışan İngiliz birliklerinin faaliyetleri neticesinde bu isyanların ortaya çıktığı yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Necef, Kerbela, Hille ayaklanmalarının merkezinin Bağdat'ta bulunan bir komitenin buradaki kolları tarafından tertip ve idare olunduğu belgelerle sabittir. İngilizlerin marifetiyle kurulan bu komitenin bölge halkının ileri gelenlerini; hilafet, makam, mevki ve para vaadiyle, ayrıca Sünni Araplarla Şiileri Türk yönetimine karşı kışkırttıkları ve bölgede kurdukları casusluk şebekeleriyle yoğun bir çalışma yaparak aşiretler de dâhil pek çok insanı elde ettikleri ortaya çıkmıştır. 1917 yılındaki bağımsızlık vaatleriyle kandırılan Şerif Hüseyin isyanı da bu isyanların önemli büyük halkası ve devamıdır. Yani bir bakıma Hille isyanları, Şerif Hüseyin isyanının bir provasıdır demek yanlış olmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan durum ve bu bölgede manda yönetiminin kurulması İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerinin etkisinin bir sonucu olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul 1974.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. yy. Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara 2003.

ATASE Arşivi, Klasör: 36-44, Dosya: H-43, Fihrist: 1-10.

ATASE Arşivi, Klasör: 36-44, Dosya: H-43, Fihrist: 1-24.

ATASE Arşivi, Numara: 4-10481, Klasör: 36-50 Dosya: 219, Fihrist: 2-18

ATASE Arşivi, Numara:4-10481, Klasör: 36-50, Dosya: 219, Fihrist: 2-52.

BAL, Faruk, XVI. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İktisadi İlişkileri: "Akdeniz'de Rekabet", Öneri C. 9 S. 36, Temmuz 2011, s. 202-211, <http://e-dergi.marmara.edu.tr/maruoneri/article/view/1012000278>.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. I, Ks.1, Ankara 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. II, Ks.1, Ankara 1983.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak- İran Cephesi 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak- İran Cephesi 1914-1918, 3'üncü Cilt 2'inci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

BURAK, Durdu Mehmet, *Türk-İngiliz İlişkileri Birinci Dünya Savaşında (1914-1918)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.

HALİD, Halil, *İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti Musul-Kerkük-Mısır-Arabistan*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.

KASALAK, Kadir, *Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

KASALAK, Kadir, "Sömürgecilik ve Osmanlı'nın Devleti'nin Son Yılları Askerî Tarih Bülteni, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ağustos 1992, Sayı:33.

KOCABAŞ, Süleyman, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, Vatan Yayınları, Kayseri 2003.

KOCATÜRK, Önder, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler Birinci Cilt(1911-1912)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara 1978.

MANSFIELD, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası (Türkçesi; Nuran Ülker)*, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969.

POLK, William R. , *Irak'ı anlamak*, NTV Yayınları, İstanbul 2007.

STODDARD, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çeviren: Tansel Demirel), Arba Yayınları, İstanbul 1993.

TÜRKMEN Zekeriya, "Makedonya Meselesinin Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S:61, Ağustos 1989.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)* İstanbul 2008.

ULUĞBAY, Hikmet, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995.

UYAR, Elif, *Türk İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007.